

Iványi Tamás
*A megismerés a szúfizmusban*¹

“Valóban két útja van-e a megismerésnek, amelyek egyikét észnek, másikat intuíciónak nevezhetjük? S ha igen, előnyben kell-e részesítenünk az egyiket a másikkal szemben?”

(Bertrand Russell, *Miszticizmus és logika*)

Ha meg akarjuk tudni, mit jelent a megismerés (*ma^crifa*) az iszlám misztikában, járjunk el úgy, ahogyan egy évezrede oly sokan tették, és nézzük meg, mit ír a legismertebb szúfi bevezető kézikönyv e kérdésről. A X. sz.-ban élt al-Kalābādī “Megismerkedés a szúfik irányzatával” (*at-Ta^carruf li-ma^dhab ahl at-taawwuf*) c. könyvének 21. fejezete az “Isten ismeretének tana” címet viseli. Ebből idézünk most, hiszen egyetlen dolog, ami megismerésre érdemes, az Isten.

al-Kalābādī (megh. 990): *at-Ta^carruf li-ma^dhab ahl at-taawwuf* “Megismerkedés a szúfik irányzatával” (szúfi kézikönyv); “A megismerés” c. fejezetből.

21. fejezet - Isten ismeretének tana

A szúfik egyetértenek abban, hogy az Istenhez vezető egyetlen útmutató maga Isten, és véleményük szerint az értelem útja azon értelemmel bíró ember útja, akinek szüksége van útmutatóra, mert az értelem egy bizonyos időben jött létre, s mint ilyen csak a hozzá hasonlóra utal.

Azt mondta valaki an-Nūrīnak: Mi az Istenhez vezető útmutató? Erre ő azt felelte: Isten. Mire az azt kérdezte: Akkor mi az értelem? Azt felelte: Az értelem gyenge, s ami gyenge csak a hozzá hasonlóan gyengére utal.

Ibn ^cAā azt mondta: Az értelem a szolgaság [vagyis az evilág] eszköze, nem pedig az istenség megközelítéséé.

Más azt mondta: Az értelem a teremtés körül forog, de amikor meglátja a teremtőt, semmivé foszlik.

Egy nagy szúfi azt mondta: “Senki sem ismeri Őt, kivéve azt, akivel megismertette magát; senki sem nyilvánítja ki az Ő egységét, kivéve azt, akinek Ő felfedte azt, hogy Ő egy; senki sem hisz benne, kivéve azt, akihez kegyes volt; senki sem írhatja le Őt, kivéve azt, aki számára az Ő titka megvilágosodott; senki sem hú hozzá, kivéve azt, akit magához vont; senki sem felel meg az Ő számára, kivéve azt, akit a maga számára teremtett.”

al-Dzsunaid azt mondta: “Az ismeret kétféle: az ön-reveláció (*ta^carruf*) ismerete, és a megismertetés (*ta^crif*) ismerete. Az ön-reveláció azt jelenti, hogy Isten felfedi magát nekik (megismerteti magát velük), s magán keresztül a világ dolgait. Amint azt Ábrahám mondta: Nem szeretem a távollévőket (azaz Isten állandóan jelen van) (Korán 6. szúra 76. vers). A megismertetés pedig azt jelenti, hogy megmutatja nekik, hogy mire képes az égen és a lelkekben, majd kegyet (*luf*)

¹Szúfizmus = iszlám misztika; szúfi = misztikus.

ültet el bennük, mely révén a dolgok megmutatják nekik, hogy teremtőjük van. Ez az átlag hívők ismerete, míg az előbbi a kiválasztottak ismerete; de senki sem ismerheti Őt valóságosan, csak saját maga által.”

Ez az, amit Muammad Wāsi^c úgy mondott: “Soha nem láttam semmit anélkül, hogy ne láttam volna benne Istent”.

Más pedig azt mondta: “Soha nem láttam semmit anélkül, hogy ne láttam volna előbb Istent”.

Ibn ^cAā' azt mondta: “Isten a köznép számára a teremtéssel fedte fel magát, erre utal, hogy azt mondta: ‘Nem látják-e [a hitetlenek] a tevét, hogyan lett teremtve?’ (Korán 88. szúra 17. vers). A kiválasztottak számára beszédével és tulajdonságaival fedte fel magát, erre utal, hogy azt mondta: ‘Avagy nem meditálnak-e a Koránon? (Korán 4. szúra 84. vers); ill. máshol: ‘Kinyilvánítunk a Koránban olyan dolgokat, melyek gyógyírt és irgalmat jelentenek a hívőknek’ (Korán 17. szúra 84. vers); ‘és Istennek csodás nevei vannak’ (Korán 7. szúra 179. vers). A próféták számára saját maga révén fedte fel magát. Erre utal, hogy azt mondta: ‘Ily módon felfedtünk neked egy lelket az akaratunk révén’ (Korán 42. szúra 52. vers); és azt is mondta: ‘Nem láttad-e, hogy a te Urad hogyan hosszabbította meg az árnyékot?’ (Korán 25. szúra 47. vers).

Egy nagy szúfi azt mondta: “Isten saját magán keresztül fedte fel magát, és saját magán keresztül vezetett minket az Ő ismeretéhez, így az ismeret tanúja az ismeretből támadt, miután a megismertetőt megismertették vele”.

Ez azt jelenti, hogy az ismeretnek nem volt oka [vagyis nem ismerhető meg okoskodással], mindazonáltal a magasságos Isten az ismerőt megismertette vele [t.i. az ismerettel], s az az Ő megismertetése által ismerte meg [Istent].

Az egyik nagy sejk azt mondta: “A dolgok manifesztációja magában ismerhető meg azáltal, hogy az értelem rátámad. Az Igazság (=Isten) azonban hatalmasabb annál, semhogy az értelmek rátámadhatnának. Ő maga ismertette meg velünk azt, hogy Ő a mi urunk, hiszen azt mondta: ‘Nem vagyok-e a ti uratok?’ (Korán 7. szúra 173. vers). Nem tette fel azt a kérdést ‘Ki vagyok én?’, hogy erre az értelmek rátámadjanak [vagyis: okoskodjanak].

A szúfik egyetértenek abban, hogy csak az értelemmel bíró (értelmes) ember ismerheti Istent, mert az értelem az az eszköz, amely révén az ember megismerheti amit megismerhet, mindazonáltal önmaga révén nem ismerheti meg a magasságos Istent [vagyis: az értelem szükséges, de nem elégséges feltétele a megismerésnek].

Abū Bakr as-Sabbāk azt mondta: “Amikor Isten megteremtette az értelmet, akkor így szólt hozzá: ‘Ki vagyok én?’ Az hallgatott, erre megkenté őt az isteni egység fényével, mire az kinyitotta a szemét és így szólt: ‘Te vagy Isten, nincs más isten rajtad kívül’.

Tehát az értelem nem ismerhette Istent, csak Isten által.

Minden emberi cselekedet valamilyen fajta ismeretszerzésre irányul, legyenek bár a célok és utak különbözőek. Nem szűkíthetjük le. Csak a túlzottan intellektuális, racionalista felfogás szűkíti le a megismerésnek ezt a hatalmas, tág terét a tanulás, gondolkodás és tudományos kutatás hármására. Amikor a Napba nézünk, s káprázik a szemünk, bizonyos értelemben többet, de

mindenképpen mást tudunk meg a fény természetéről, mint bármely fizika tankönyvből. A misztikusok különösképpen a “cselekedetek embereinek” tartják magukat, szemben a vallástudósokkal (“a tudás emberei”). A misztikus megismerés nem logikus gondolkodáson, hanem eksztázison alapul, így ismeretelméletük célja nem elméleti megismerés, hanem gyakorlati megízlelés (*dawq*), megtapasztalás. A misztika, s nemcsak az iszlám világában, kétkedéssel fogadja a racionális megismerést, hiszen az így szerzett ismeretek természetüknél fogva változóak. A változékonyság azonban olyan emberi tulajdonság, amely helyett az állandóság isteni tulajdonságának a megszerzésére kell törekedni. Aki hisz Istenben és a Túlvilágban, az szükségszerűen jut Pál apostol felismerésére: Most csak tükör által, homályosan látunk — az igazi megismerés csak *ott* és *akkor* következik be. A misztika abban különbözik a tételes, ortodox vallásosságtól, hogy azt tanítja: *itt* és *most* lehetőség nyílhat az igazi ismeretek megszerzésére, Isten megismerésére – ezért nevezik a szúfit “a(z adott) pillanat gyermekének” (*ibn waqtihi*).

Miután a világot Isten teremtette, jól ismer benne mindent – de csak Ő egyedül. “Isten tudója az Égboltok és a Föld rejtett dolgainak, s tudja a szívek titkait” (Korán 35. szúra 38. vers). Isten a teremtéskor elrejtette az ismereteket a dolgokban, s ezeket a jeleketés utalásokat kell nekünk felismernünk, mondja a szúfi. A dolgok (lényege) Isten által létezik, és Őbenne semmisül meg. Ő van minden dologban, minden látszat mögött. Ő a dolgok lényege, azonban a dolgok lényege (ill. a lényeg megismerése) nem vezet el Hozzá – csak Ő vezethet el önmagához.

Az Isten felé törekvés (misztikus út) nélkül nem juthatunk el Isten közelségébe, de egyéni törekvésünk (a misztikus út) mégsem vezethet Isten közelébe. Vagyis Istenhez csak Isten által juthatunk, mondja a szúfi tanítás. Logikusabb nyelven: az út szükséges, de nem elégséges feltétele a megismerésnek. Csakis az igazi megismerés vezet el az isteni szeretethez, s végül az egyesüléshez (*unio mystica*). Aki nem indul el, nem juthat célba, de csak az jut célba, akit Isten kiválaszt – magához emel, végigvisz az úton, magához von, magával ragad. Ezért az igazi megismerés módszere az elragadtatás, eksztázis. Ezt mi, kívülállók, nevezhetjük misztikus dilemmának vagy a misztika dialektikájának. A szúfik szerint ez a Valóságos Igazság (*al-aqq*, ami egyben Isten neve is).

A X. századi szúfi (misztikus) an-Niffarī így vall erről “Állomások könyve” (*Kitāb al-mawāqif*) c. művében:

(1) A Hatalom állomása.

Megállított (Isten) a Hatalom (állomásán) és azt mondta: Én vagyok a Hatalmas, akinek nem lehetséges a szomszédsága, s nem kereshető a végtelensége. Megmutatom a nyilvánvalót és én nyilvánvalóbb vagyok nála. Nem tud elérni a (dolgok) közelsége és nem vezet hozzám a lényege. Elrejtettem a (dolgok) belső lényegét, de én rejtőzködőbb vagyok nála. Nem alkalmazható rám a bizonyítéka s nem vezet hozzám útja.

Azt mondta nekem: Közelebb vagyok minden dologhoz önmaga ismereténél, de nem képes semminek az ismerete túlhaladva saját magán eljutni hozzám. Nem ismerhet engem mindaddig, amíg önmaga a tárgya ismeretének.

Azt mondta: Ha nem lettem volna, a szemek nem pillanthatták volna meg a (nekik megfelelő) látható dolgokat, s a fülek nem hallhatták volna meg a (hozzájuk illő) hallható dolgokat.

Azt mondta nekem: Ha kiejteném a Hatalom szavát, akkor elsöpörné az értelmet, mint ahogy a sarló levágja a növényi termést, és eltörölné az ismereteket,

mint ahogy a viharos szél eltörli a homokba rajzolódó nyomokat.

Jézust az iszlám az egyik legnagyobb prófétának tartja, de nem Isten fiának, s a misztikusok különösen nagy becsben tartják, és a legfőbb erény, a szegénység jelképének tekintik. Egy szúfi történet szerint (at-Tabrīzī, *Tafsīr ar-ru'yā*) Jézus egyszer átkelt egy magas hegyen, s ott egy szentéletű remetével találkozott, aki egy forrás mellett, egy kertben, Isten állandó imádatába volt elmerülve. Megkérdezte tőle, mióta csinálja mindezt? 'Nyolcvan éve kérek Istentől egy dolgot' – volt a válasz –, 'de még nem adta meg nekem.' 'S mi lenne az?' 'Hogy helyezze szívembe az Ő ismeretének és szeretetének egy picinyke magját – de még nem tette meg. Te az Ő prófétája vagy, kérd hát tőle számomra ezt.' Jézus ekkor megmosdott a forrásban, imádkozott, kérte Istentől a remete kérésének teljesítését, majd eltávozott. Amikor visszatért, a forrás melletti hely üres volt, a forrás kiapadt, a kert elpusztult. Így kiáltott fel: 'Ó Uram, a Te ismeretted és szeretetted kértem számára, Te pedig elragadtad a lelkét!' Isten ekkor a következőket sugallta a szívébe: 'Hát nem tudod, hogy a Világnak pusztulnia kell, hogy szeretetembe és megismerésemhez jusson az ember? Aki megismer és megszeret, az nem lakozik máshol, csak bennem, és nem ismeri a nyugalmat másban, csak bennem. Ha látni akarsz, nézz le a völgybe.' S íme ott ült, arcán zavarodottság és esztelenség tükröződött, s mereven az égboltot nézte. Jézus szólította, de az nem hallotta meg, megrázta, de az nem érezte meg. Isten ekkor a következőket sugallta Jézusnak: 'A hatalmamra és magasságosságomra (mondom), ha karddal rávágnál, azt sem éreznéd meg, mert szívébe helyeztem ismeretemet és szeretetemet. Ez kisebb, mint egy gabonaszem, de ha a legcsekélyebb dolgot is hozzátennéd, akkor az ég és föld között röpködne és megzavarodna.

A megismerés "folyamata" tehát tkp. nem más, mint megfelelően felkészülve várakozni, hogy Isten megismerjen és megszeressen, s így a megismerő (*al-^cārif bi-llāh* = "Istenben ismerő") is ismerhesse és szerethesse Istent. Ennek a színhelye azonban nem az ész, hanem a szív (ami megfelel a mi fogalmaink szerinti léleknek). Alit, Mohamed próféta vejét és a 4. kalifát, aki a Tudást szimbolizálja az iszlámban, egyszer megkérdezték: 'Kit imádsz – akit látsz, vagy akit nem látsz? [Látod azt, akit imádsz, vagy nem látod?]' 'Látom, de nem képzeletbeli látomással, hanem a szív látomásával.'

Az a tudás, amely nem Isten megismerését szolgálja nemcsak fölösleges és hívságos ("vanitatis vanitas"), de egyben félre is vezeti az embert, letéríti az egyetlen igaz útról. "Minden csecsemő ép természettel (*fīra*) születik", tartja a muszlim hagyomány, s ettől csak a nevelés téríti el őket. A misztikusok úgy tartják, hogy a gyermek születése előtt tisztán lát, s ahogy közeledik a születés pillanata, úgy borulnak rá a fátylak (összesen hetvenezer), s így érthető, hogy sír amikor erre a világra érkezik. Az isteni közelségbe vágyó a megismerésre való törekvés során ezeket a fátylakat veti le egymás után, bár a mérsékelt szúfik szerint evilágon sohasem láthatjuk teljesen elfátyolozatlanul az Igazságot (*al-aqq*). Mint ahogy a születés ellentéte a halál, ugyanúgy az evilági tudatlanságot igazán csak a Túlvilágon vetkezhetjük le, amikor is "színről színre" fogjuk látni az Urat.

Az emberi tudás véges, s amit meg lehet szerezni az érzékszervek és az ésszerű gondolkodás révén, annak megkérdőjelezhető a hatékonysága (nagyjából ez a tudomány lényege mind a mai napig – megkérdőjelezni azt, amit már tudni látszunk). A misztikusok azonban biztos tudásra vágyanak, a világnak, mint totális egésznek a megismerésére törekszenek. Ha Isten egy (ez az iszlám tanításainak középpontja), s a teremtett világ is egy az Istennel (ez a szúfizmus sarkalatos tétele) – a *tawīd* tana –, akkor megismerésünknek is a világegyetemnek, mint egésznek az átfőő ("nem rész szerint való") megismerését kell célba vennie.

Abū āmid al-Ġazālī (megh. 1111) az iszlám gondolkodásnak, teológiának és misztikának egyaránt, az egyik legnagyobb alakja volt. Korának legirigyeltebb tanári állását töltötte be (akkor még volt ilyen) Bagdadban, a Musztanszirijja Egyetemen. “Ami megmenekít a tévelygéstől” (*al-Munqid min a-alāl*) c. vallomásszerű könyvében leírja, miként esett a legmélyebb kétségbe, hagyta ott tíz évre a tanítást, s fordult a misztika felé a racionális tudásban megrendült hittel.

Azt mondtam magamban: először is azt akarom megismerni, hogy a dolgok milyenek valójában – de azt is kell keresnem, hogy mi valójában a tudás. Világossá vált számomra, hogy a biztos tudás (*‘ilm al-yaqīn*) az, amelyben a megismerés tárgyán minden kétséget kizáróan tárukozik fel, anélkül, hogy fennállna a tévedés vagy illúzió lehetősége. A biztos tudásnak mentesnek kell lennie a tévedéstől, hogy még akkor se kételkedhessünk benne, még akkor se vessük el, ha például egy olyan ember próbálja megcáfolni, aki kőből aranyat tud csinálni vagy a botból kígyót varázsolni. Ha én tudom, hogy a tíz nagyobb, mint a három, akkor ha valaki azt mondja nem, a három nagyobb, mint a tíz, s ennek az a bizonyítéka, hogy ezt a botot kígyóvá tudom varázsolni és fordítva, és látom is, hogy ezt megteszi, emiatt akkor sem kételkedem a tudásomban, képességeivel csupán elcsodálkozhatni tud, de nem tud kétséget támasztani az iránt, amit tudok.

Azután rádöbbsentem, hogy minden amit nem ilyen módon tudok és amiről nem ilyen biztos tudással bizonyosodom meg, az megbízhatatlan tudás, és minden olyan tudás, ami nem tévedhetetlen, az nem igazi tudás.

Mindezek után alaposan megvizsgáltam mindazon tudományokat, amelyek birtokába jutottam és úgy találtam, hogy nem rendelkezem olyan tudással, amelyet a fenti módon lehetne jellemezni, kivéve az érzékelhető dolgokat (érzékleteket, *al-assiyyāt*) és a szükségszerű igazságokat (*a-arūriyyāt*). Azt mondtam magamban: Most, hogy a kétségbeesés lett úrrá rajtam, csak azokkal a kérdésekkel szabad foglalkoznom, amelyek biztos tudással kecsegtetnek: vagyis az érzékelhető dolgokkal és a szükségszerű igazságokkal. Először ezeket kell alaposan tanulmányoznom. Biztosan kell tudnom, hogy az érzékelhető dolgokba helyezett bizalmam és a szükségszerű igazságokba vetett hitem nem ugyanúgy tévút, mint korábban volt a másoktól (tekintélyelv alapján) átvett tudásban való bizalmam, vagy ahogy egyes emberek hisznek a spekulatív dolgokban. Ezért igen komolyan elkezdtem töprengeni az érzékelhető dolgokon és a szükségszerű igazságokon, hogy lássam, tudok-e kétségeket támasztani magamban irántuk. A nagymérvű kételkedés oda juttatott, hogy már nem tudtam elfogadni az érzéki felfogás tévedhetetlenségét sem, mert elkezdett terjedni bennem a kétség irántuk és azt mondtam magamban: Honnan a bizalom az érzéki felfogás eredményeiben? A legerősebb érzékszervünk a látásunk és amikor a szemünk az árnyékot figyeli úgy tűnik, hogy áll, nem mozdul, így hát tagadnunk kellene a mozgást? Azután tapasztalat és megfigyelés eredményeképpen egy óra múlva megtudjuk, hogy az árnyék mozog és nem egyetlen löketre mozdul el, hanem folyamatosan halad, vagyis soha nincs nyugalmi állapotban. Vagy amikor a csillagokra néz (szemünk). Azt látja, hogy kicsik, akkorák, mint egy dínár, ugyanakkor a geometriai bizonyítékok arra mutatnak, hogy az a csillag nagyobb, mint a föld. Az ilyen és ehhez hasonló érzékelések során az érzékszerv mint bíró meghozza a maga ítéleteit, de az ész felülbírálja, megcáfolja

és meghazudtolja ezeket kivédhetetlen módon. Ezért azt mondtam magamban: Megszűnt a bizodalمام az érzékelt ismeretekben is, és úgy tűnik, hogy csak az elsődleges igazságok közé tartozó értelmi (logikai) igazságokban lehet bízni, mint pl. hogy a 10 nagyobb mint a 3; egyszerre nem cáfolhatjuk és állíthatjuk egy és ugyanazt a dolgot; ugyanazon dolog nem lehet újonnan létrejött és régi; létező és nem létező; szükségszerűen létező és lehetetlen.

Az érzékelt ismeretek (*al-masūsāt*) akkor így szóltak: “Mi a biztosítékod arra, hogy nem lesz az értelmi igazságokba (*al-^caqliyyāt*) vetett bizodalmadnak is ugyanaz a sorsa, mint az érzékletekbe vetetté volt? Korábban bízta bennem, azután jött az értelem bírója és megcáfolt engem. Ha nem lett volna az értelem bírója, akkor továbbra is hittél volna nekem. Lehet, hogy az értelmi felfogásod mögött van egy másik bíró, s majd ha ez előjön, akkor megcáfolja az értelem ítéletét, mint ahogy előtűnt az értelem bírója is, hogy megcáfolja az érzékszervek ítéletét. Az, hogy ez a(z értelem felett álló további) felfogóképesség még nem jelent meg, nem jelenti azt, hogy lehetetlen a léte.”

A lelkem egy pillanatig habozott a válasszal, de kétségeit az álomra való hivatkozással is alátámasztotta az érzékelés és azt mondta: Hát nem látod, hogy amikor alszol, akkor olyan dolgokban hiszel és olyan körülményeket képzelsz el, amelyekről azt hiszed, hogy állandóak és mindig léteznek, és ebben az állapotban nem kételkedsz bennük, majd amikor felébredsz, akkor megtudod, hogy minden amit elképzeltél és amiben hittél, alaptalan és lényegtelen volt. Mi a biztosítékod arra, hogy minden amit ébrenlétedben érzékelés vagy értelem által elhiszel, az jelen állapotodra nézve igazság? Hiszen bekövetkezhet számodra egy olyan állapot, amely ugyanúgy fog aránylani az ébrenléthez, mint ahogy az ébrenlét aránylik az álomhoz, és amelyhez viszonyítva az ébrenléted álom lesz! S ha eljön ez az állapot, akkor rájössz, hogy minden amit értelmed által feltételeztél, csak alaptalan képzelgés. És lehet, hogy ez az az állapot, amelyről azt mondják a szúfik, hogy az ő állapotuk. Mivel ők azt tartják, hogy ők az állapotaikban, amikor elmerülnek magukba és kilépnek az érzékelés birodalmából, akkor olyan jelenségeket szemlélnek meg, amelyek nem felelnek meg az értelem alapelveinek. És lehet, hogy ez az állapot a halál, hiszen a Próféta — Isten áldja meg őt és adjon neki örök üdvösséget — azt mondta: “Az emberek álmodnak, s amikor meghalnak, akkor felébrednek”.

Lehet, hogy az evilági élet álomnak számít a túlvilágihoz képest. S ha az ember meghal, akkor a dolgok attól eltérően jelennek meg neki, mint amit most lát. Ekkor ezek a szavak mondatnak neki: “Levettük rólad a te lepledet és éles lett a te látásod ma” (Korán 50. szúra 22. vers). És amikor mindezek a gondolatok eszembe ötlöttek, behatoltak a lelkembe, akkor megpróbáltam ezt a kérdést megoldani, de nem volt könnyű, mivel az ilyen ellenvetést csak bizonyítással lehet megcáfolni, de a bizonyítás csak az elsődleges tudományok (*al-^culūm al-awwaliyya*) kombinálása révén lehetséges. Mivel azonban ebben az esetben ez nem megengedett [t.i. önmagával nem lehet valamit bizonyítani], ezért nem volt lehetőség a bizonyításra sem. Ezt a betegséget nem lehetett gyógyítani. Mintegy két hónapig tartott, s közben én valóságos szkeptikus lettem, jóllehet sem szóban, sem írásban ennek nem adtam hangot. Végül a magasságos Isten kigyógyított ebből a betegségből és

visszatért a lelkem az egészség és kiegyensúlyozottság állapotába. Újra elfogadtam a szükségszerű értelmi igazságokat biztos és kétségbevonhatatlan tudásként (*amn wa-yaqīn*). Mindez azonban nem rendszeres bizonyítás vagy logikusan elrendezett érvek segítségével történt, hanem azon fény által, amelyet a magasságos Úristen a bensőmben vetett. Ez a fény a megismerés kulcsa. S aki azt hiszi, hogy az igazság feltárása pusztán bizonyítékokon alapszik, az leszűkíti a magasságos Isten végtelen kegyelmét.

Amikor megkérdezték Isten küldöttét — Isten áldja meg őt és adjon neki örök üdvösséget —, hogy mit jelent a *šar* [kitágítás] szó a Korán azon helyén, hogy “ha Isten valakit az igaz útra akar vezérelni, akkor kitágítja a bensejét az iszlám számára” (Korán 6. szúra 125. vers), a Próféta így szólt: “Nem más az, mint fény, melyet a magasságos Isten a szívbe vet”. Erre megkérdezték: Mi a jele? Így válaszolt: “Kivonulás a megtévesztés házából, és az örökkévalóság háza felé való fordulás”. Erre vonatkozólag mondta azt a Próféta — Isten áldja meg őt és adjon neki örök üdvösséget —: “Bizony a magasságos Isten az embereket sötétségben teremtette meg, majd rájuk szórta az ő fényét”. (S akit elért akkor ez a fény, az igaz útra vezéreltetett, aki pedig elvétette a fényt, az eltévelyedett.) Ebből a fényből kell keresni az (isteni) igazság feltárását (*kašf*). Ez a fény azonban isteni jóságból kifolyólag (csak) időnként tör elő, ezért lesben kell állni, várni és figyelni kell. ...

Miután befejeztem a tudományok tanulmányozását, teljes érdeklődésem a szúfik (misztikusok) módszere felé fordult. Megtudtam, hogy a misztikus út csak akkor válik teljessé, ha mind a (misztikus) tudást, mind a (misztikus) tevékenységet tartalmazza. Tudományaik eredménye a lélek akadályaitól való megszabadulás, nehézségeinek a legyűrése, a bűnös tulajdonságoktól és a megvetendő erkölcsi jellegzetességektől való megszabadulás, mígnem a szúfi ezáltal eljut odáig, hogy a szív mindent levessen magáról, ami nem a magasságos Isten, és kizárólag Isten említésének (*dikr*) szenteli magát.

Az elmélet könnyebb volt számomra, mint a gyakorlat. Azzal kezdtem, hogy elsajátítottam tudásukat könyveik olvasása révén. Megismerkedtem tudományuk alapvető igazságaival és elsajátítottam amit el lehet sajátítani útkjából tanulással. Úgy tűnt azonban, hogy igazi sajátosságaik azok, amelyekhez nem lehet eljutni tanulás útján, csak közvetlen tapasztalat (*dawq* megízlelés), a szív eksztatikus állapota és az erkölcsi tulajdonságok megváltoztatása révén. Milyen nagy a különbség aközött, hogy az ember megtanulja az egészség és a jóllakottság meghatározását, okait és feltételeit, és aközött, hogy valóban egészséges és jóllakott legyen. És ugyanígy aközött, hogy az ember ismerje a részegség meghatározását, vagyis, hogy a részegség egy olyan állapotot jelent, amelyben a gyomorból folyamatosan felszálló párák hatalmukba kerítik a gondolatok tárházait, és aközött, hogy (ténylegesen) részeg legyen az ember. Valójában a részeg nem ismeri a részegség fogalmát, se nem tud tudományos magyarázatot adni rá, miközben részeg, a legkevésbé sem ismer semmilyen tudományos magyarázatot. A józan ismeri ugyan a részegség meghatározását, az alapjait, pedig egyáltalán nem részeg. Az orvos, amikor beteg, ismeri ugyan az egészség meghatározását, okait és gyógyszereit, mégis hiányában van az egészségnek. Ugyanígy különbség van aközött, hogy az ember ismerje az askézis mibenlétét, feltételeit és okait és aközött,

hogy az állapota ténylegesen aszkézis, vagyis a világtól való elfordulás legyen.

Világosan tudtam, hogy a misztikusok az állapotok urai (*arbāb awāl*), nem pedig a szavak emberei (*aāb aqwāl*). Amit meg lehet szerezni a tudás (értelmi felfogás) révén, azt megszereztem, a többit nem lehet elérni tanulás révén, csak közvetlen tapasztalás (megízlelés) és az úton való elindulás (*sulūk*) révén. Azokból a tudományokból, amelyeket elsajátítottam, és azokból az utakból, amelyeket végig jártam, miközben megvizsgáltam a vallástudományt és az értelem tudományait, biztos hitre tettem szert a magasságos Istenben, a prófétságban és az utolsó ítélet napjában.

A hitnek ez a három alapja mélyen gyökeret vert a lelkemben, nem speciális, jól összeállított bizonyítás révén, hanem olyan okoknál, körülményeknél és tapasztalatoknál fogva, melyek száma oly sok, hogy nem lehet részletezni.

Az már korábban világos lett számomra, hogy a túlvilági boldogságra csak az istenfélelem révén törekedhetem, azáltal ha a lelket (*nafs*) megtartóztatom a szenvedélyektől. Mindennek az a kezdete, hogy a szív kapcsolatait megszüntetem a világgal úgy, hogy elhagyom a tévelygések házát és visszatérek az örökkévalóság házába, és teljes komolysággal a magasságos Isten felé fordulok. Mindez csak úgy történhet meg, ha elhagyom a rangot és a pénzt és elmenekülök a világi elfoglaltságoktól és kapcsolatoktól.

al-Ġazālī a XI. sz. végén lázas tépelődései során tehát kettős eredményre jutott. Először, az érzékeléssel és racionális gondolkodással csak evilági ismereteket szerezhettek. Létezik azonban a megismerésnek egy magasabb rendű formája, mellyel a “rejtett világról” szerezhettek ismereteket, mintegy betekintheznek a Túlvilág kapuján. Ez azonban nem tőlünk függ, hanem Istentől, az isteni fénytől, amely csak időnként jelenik meg a Földön, hogy az arra felkészülteknek (megfelelő állapotban lévőknek) beköltözzön a szívébe. Másodszer, a racionális gondolkodás alapigazságai is Istennek köszönhetik létüket, az emberi értelem önmagában semmire sem juthat!

al-Ġazālī fiatalabb kortársa, °Abd al-Qādir al-Ġilānī azok közé a szúfik közé tartozott, akiket már nem gyötört kétség, akik megadták az ortodoxiának ami annak járt, és közben céltudatosan járták a maguk útját, keresve Istent és az igazságot, maguk köré gyűjtve a tanítványok sokaságát. Ezek ill. az ő tanítványaik tanítványai alapítják majd meg két évszázaddal később a qādirijja rendet, amely a legnagyobb középkori dervisrendek egyike volt. al-Ġilānī “A titkok titka” (*Sirr al-asrār*) c. könyvének “A megismerésről” c. fejezetében a következőket írja:

A nyilvánvaló dolgok külsődleges ismerete 12 szekcióra oszlik, s belső ismeretük is 12 szekcióra oszlik. Ezek a részek fel vannak osztva a köznép és Isten különleges, tiszta szolgálai között, (lelki) képességeiknek megfelelően.

A számunkra érdekes tudás négy szekcióban található. Az első a kötelességekre és tiltásokra vonatkozó vallási előírásokat tartalmazza, és az evilági dolgokra és cselekedetekre vonatkozik. A második ezen előírások belső jelentésére és értelmére utal, s a neve: a nem nyilvánvaló dolgok fogalmi megismerésének a tudománya – ezek képezik a misztikus tudományokat. A harmadik magára a rejtett szellemi lényegre vonatkozik, ezt nevezzük bölcsességnek (*ikma*). A negyedik e lényeg belső lényegére vonatkozik, s ez az igazság. A tökéletes embernek mindezeket meg kell ismernie, és meg kell találnia a hozzájuk vezető utakat.

Tanítónk, a Próféta – Isten áldja meg őt és adjon neki örök üdvösséget – azt mondta: “A vallás fa: a szúfizmus képezi az ágait, a bölcsesség a leveleit, az igazság a gyümölcse. A Szent Korán, a magyarázataival és allegorikus értelmezéseivel együtt mindezt tartalmazza.”

A koránmagyarázat (*tafsīr*) és az allegorikus értelmezés (*ta'wīl*) különbsége a következő: a koránmagyarázat megvilágítja és kifejti a Korán egyes részeit a köznép számára, míg az allegorikus értelmezés analógikus utalásokat tartalmaz, amely megvilágítja a Korán szavainak belső jelentését, az igazhívő által gyakorolt, Isten által sugallt meditáció során. Az ilyen értelmezések Isten azon kiválasztott szolgálói számára valók, akik biztos lelki tudással rendelkeznek, állandósult (misztikus) lelkiállapotuk és megalapozott ismereteik lehetővé teszik számukra, hogy igaz ítéleteket alkossanak. Mint a datolyapálma, melynek a gyökerei biztosan kapaszkodnak a földbe, ugyanúgy ők is biztosan állnak lábaikon a földi világban. De hasonlóan a datolyapálmához, melynek ágai magasan szökellnek az ég felé, szívük és gondolataik nekik is az égi megismerés felé emelkednek.

Isten kegyelméből ez a kételkedés nélküli állandóság (*tabāt*) van belehelyezve szívük közepébe. A szív ebben az állapotában hasonlít a muszlim hitvallás [*lā ilāha illā-llāh* “Nincsenek istenek, csak az Egy-Isten”] második feléhez: *illā-llāh* csak az Egy-Isten (Alláh), és az Istennel való egység végső megerősítését jelenti.

“Ő az, aki lebocsátotta számodra a Könyvet; egyes versei egyértelműek (*mukamāt*) – ezek alkotják a Könyv alapját –, mások allegorikusak (*mutašābihāt*). Azok pedig, akiknek a szívében zavar van, azok azt a részét követik, amelyik allegorikus, hogy vizsályt (*fitna*) szítsanak és saját akaratuk szerint értelmezessék. De nem ismeri azok (helyes) értelmezését más, csak Isten. Azok, akik biztosak az ismereteikben (*ar-rāsiḥūn fī-l-ilm*) azt mondják: Hiszünk benne, ez mind a mi Urunktól való. Csak az igazi értők elég figyelmesek.” [Korán 3. szúra 7. vers]

Az egyik nagy Korán kommentár szerzője azt mondja erről a Korán versről: “Ha a benne lévő kapu kinyílana, akkor a belső titkos birodalom összes kapuja is kinyílana”. [Vagyis: Ha Istennel együtt mi is megérthetnénk a Korán nem egyértelmű jelentéseinek rejtett értelmét.]

Isten igaz szolgájának kötelessége teljesíteni Isten parancsait és megtartóztatni mahát attól, amit ő megtilt. Szintúgy kötelessége szembeszállni [rossz] lelkével (*nafs*) és testi vágyaival. A [rossz] lélek igyekszik ellenállni a vallásnak, s ezt képzelgés és a valósággal ellentétes illúziók formájában teszi. A misztikában (*taawwuf*) ez azt jelenti, hogy a hitszegő lélek arra ösztönzi az embert, hogy olyan ügyek szolgálatába álljon, olyan kijelentéseket tegyen, amelyek csak közel állnak az igazsághoz [de nem igazak], (eltorzított próféciákat, szentek megmásított kijelentéseit, hamis tanítókat és eszméket hirdessenek). A bölcsesség terén ez azt jelenti, hogy a [rossz] lélek ráveszi az embert, hogy magát szentnek, sőt istenségnek adja ki – hisz ez a legrosszabb bűn, Isten társának tekinteni magunkat (*širk*). Isten azt mondja a Szent Koránban: “Ugye látod azt, aki megteszi istenségének a saját szenvedélyét ...” (Korán 25. szúra 43. vers).

Az igazság szintje azonban mindentől különbözik. Nem érheti el sem a [rossz] lélek, sem az ördög – sőt még az angyalok se tehetik be oda a lábukat.

Isteneen kívül mindenki hamuvá égne, aki megközelítené, mint ahogy Gábiel arkangyal mondta a Prófétának – Isten áldja meg őt és adjon neki örök üdvösséget –, amikor égi utazásuk során elérték ennek a szintnek a szélét: “Ha még egy lépést tennék, hamuvá égnék”.

Isten igaz szolgája mentes [rossz] lelkének az ellenkezésétől és az ördögtől is, mert az őszinteség és a tisztaság pajzsa védi: “Akkor a megkövezett Sátán így szólt: A Te hatalmadra esküszöm, egész biztosan félre fogom őket vezetni, kivéve azokat a szolgálókat, akik őszinték és tiszták” (Korán 38. szúra 82-83. vers).

Az ember csak akkor érheti el az Igazságot, ha tiszta, mert az evilági tulajdonságok csak akkor hagyják el, ha az isteni lényeg megnyilvánul benne. Ez pedig az igaz őszinteség. Tudatlansága csak akkor hagyja el, ha megismeri Isten lényegét. Ezt (az ismeretet) nem lehet tanulással megszerezni; csak Isten – közvetítők nélkül – tudja megtanítani. Amikor a Magasságos Isten Maga a tanító, akkor Magából ad (a tanítványának) ismeretet, amint azt Hír prófétával tette. Akkor az ember, annak a tudatosságával, amit megszerzett, eléri az isteni bölcsesség szintjét, ahol megismeri az ő Urát és imádja Őt, akit ismer.

Aki eléri ezt az állapotot, meglátja a szent lelket és Isten szerelmesét, Mohamedet – Isten áldja meg őt és adjon neki örök üdvösséget. Mindenről beszélget vele, a kezdetektől a végig, s az összes többi próféta közli vele a jó hírt: a Szerelmével [Istennel] való egyesülés ígérését.

Az, aki nem tudja megtalálni ezt az ismeretet a bensejében, akkor sem lesz bölcs, ha egymillió könyvet elolvas. Az a haszon, amit az ember remélhet a nyilvánvaló dolgok külső ismeretének a megszerzésével a Paradicsom lehet: ott minden, ami látható lesz, az isteni tulajdonságok megnyilvánulása, fény formájában. Akármilyen tökéletes tudással rendelkezzen is az ember a látható és felfogható dolgokról, az nem fogja segíteni a megszentelt hely szentségébe, az Istenhez közeli helyre való bejutásban, mert arra a helyre repülni kell, s a repüléshez szárnyakra van szükség. Isten igaz szolgája ebbe a birodalomba a külső és belső ismeret szárnyával repül, sohasem áll meg útközben, sohasem vonja el semmi a figyelmét repülés közben. Isten, a Prófétáján keresztül így szól: “Szolgám, ha be akarsz lépni bizalmas közelségem (*uns*) szentségébe, akkor ne figyelj se a földi világra, se az angyalok magasabb világára, de még azokra a magasabb birodalmakra se, ahol elnyerheted isteni tulajdonságaimat.”

A földi világ a tudás emberének a megkísértése, ördöge. Az angyalok birodalma a bölcs megkísértése, az isteni tulajdonságok birodalma pedig annak a szám('a jelent kísértést, aki ismeri az igazságot. Aki megelégszik ezek egyikével, kizárja magát Isten kegyéből és nem kerülhet az Ő lényegének intim közelségébe. Ha (a szúfik) megadják magukat ezeknek a kísértéseknek, akkor megállnak, nem haladnak előre, nem jutnak magasabbra. Bár céljuk az volt, hogy Teremtőjük közelségébe jussanak, nem érhetik el azt többé. Figyelmük eltévedt, egyetlen szárnyuk marad csupán.

Aki megismeri az igazságot, olyan ajándékot kap Istentől, amelyhez fogható földi szem még nem látott, földi fül nem hallott, földi szív nem ismerte a nevét. Ez a meghitt közelség Paradicsoma. Itt nincsenek sem gyémánt paloták, sem örökszép lányok. Az ember ismerje meg a saját értékét és ne kívánja, se ne igényelje

azt, ami nem jár neki!

Az igaz megismerés birtokába jutott embernek tudnia kell, hogy a szívében megszületett lélek az igaz emberség értelme: ez az igazi emberi lény. Nevelnie kell szívének gyermekét, az egység tanát (*tawīd*) kell tanítania neki úgy, hogy állandóan tudatában kell lennie a (világ) egységének – elhagyva ennek az anyagi világnak a sokféleségét, keresve a szellemi világot, a titkok világát, ahol nincs más, csak Isten Lényege. A valóságban nincs ezen kívül más hely, s ennek nincs se vége, se kezdete. A szív gyermeke keresztülrepül ezen a végtelen mezőn, olyan dolgokat lát, melyeket senki sem látott korábban, melyekről senki sem tud beszélni, melyeket senki sem tud leírni. Ez a hely azoknak az otthona, akik hátrahagyták magukat (lelküket) és megtalálták az Urukkal való Egységet; akik ugyanazzal a szemmel láttak, mint az Uruk, az egység szemével. Amikor meglátják Uruk szépségét és kegyét, akkor semmi sem marad meg ideiglenes [evilági] lényükből. Ha a Napba nézel, nem látsz semmi mást, még saját magadat sem. Amikor Isten szépsége és kegye nyilvánul meg, mi maradhat meg magunkból? Semmi.

Jézus – legyen üdvözülve – azt mondta: “Az embernek kétszer kell megszületnie, hogy elérhesse az angyalok birodalmát, mint azoknak a madaraknak, melyek kétszer születnek meg.” A második születés a jelentés megszületése a cselekedetből, a szellem megszületése a testből. Ez a lehetőség benne rejlik az emberben. Ez a titok az ember titka. Az ember vallási ismeretének és az igazságot való megismerésének a frigyéből születik, amint minden gyermek két vízcsepp egyesüléséből születik.

Amikor a jelentés megnyilvánul a létben, akkor könnyűvé válik keresztülhatolni a sekély vizeken, be a teremtés tengerébe és belemerülni Isten parancsainak a mélységébe. Az anyagi világok egésze csak egy csöpp a szellemi világ tengeréhez képest. Ha mindezt megértjük, csak akkor fog az isteni természet titkainak szellemi ereje és fénye, a valódi igazság, kiáramlani a világba szavak nélkül, hangtalan.

al-Ġilānī, a fenti idézet szerzője, szent embernek született. Hagiográfiája szerint anyja azt mesélte róla: miután a böjt havában (ramadánkor) született, nem volt hajlandó semmilyen unszólásra se anyatejet venni magához napközben (amikor a felnőtteknek böjtölniük kell), hanem csak éjjel (amikor véget ér a böjt). Mindez a muszlim időszámítás 470. esztendejében (1077-ben) volt. 91 évvel később, 561-ben (1166-ban) szörnyű fájdalmak között haldokolt. Fia leírta, hogy hányta-vetette magát és forgolódott az ágyban. “Ne aggódj miattam” – mondta a fiának –, “újra és újra meg vagyok forgatva Isten ismeretében”. Amikor fia megkérdezte, hogy hol fáj neki, így válaszolt: “Mindenem fáj, kivéve a szívemet. Nincs benne fájdalom, mert Istennél van.” Akkor fia még egy utolsó jótanácsot kért tőle. “Féld Istent, és senki mást. Istentől remélj mindent, és bízd rá magad teljesen; senki mástól ne remélj és ne akarj semmit, csak tőle. Csak Istenben bízzál, senki másban. Egyesülj Vele, egyesülj Vele, egyesülj Vele!”

al-Ġilānī szavaiból egyértelműen megtudjuk, hogy még egy olyan mérsékelt szúfi számára is, aki a tételes vallási köteleességek ismeretét és tudását szorgalmazza (ez a repüléshez az egyik szárny), az igazi megismerés az isteni lényeg, igazság megismerése, módszere a dolgok belső jelentésében való elmélyülés és színhelye nem az értelem, hanem a szív. Ez a megismerés röptet minket az isteni közelségbe, s emellett jelentéktelen lesz minden emberi, minden anyagi, s még a hivatalos iszlám csillogó, gyönyörökkel teli Paradicsoma is.

Utoljára forduljunk a Legnagyobb Mesterhez (aš-Šayḥ al-akbar), az andalúziai Muḡī d-Dīn Ibn ʿArabī-hoz (megh. 1240), aki így ír *Futūāt Makkiyya* (Mekkai látomások) c. művében:

Isten 104 könyvet bocsátott alá az égből kinyilatkoztatás formájában. A többi százban lévő tudást belehelyezte négybe: a Tóra, az Evangélium, a Zsoltárok és a Korán könyvébe. Azután beletette a fenti könyvek tartalmát mind a Koránba. Ugyanakkor a Korán tudományait tartalmazza az első fejezete [*al-Fātia* “a nyitó szúra”]. Az ebben lévő tudást belefoglalta a szúra-kezdő *bismilláh* formulába [“A könyörületes és irgalmas Isten nevében”]. De az ebben rejtőző tudást tartalmazza a kifejezés elején álló *bā'* betű, sőt a betű alatt lévő egyetlen pont is. Ily módon a *bā'* betű pontja a mindenség foglalata lett, vagyis mindazé, ami a Koránban és az összes többi égi könyvben megtalálható.

Ez a bölcsesség egy paradoxon, amely azonban összhangban áll az egész misztika tanításával: az igazi megismerés, tudás a dolgok mélyében rejlik és nem hosszadalmas tanulással jutunk birtokába, hanem villámcsapásként ér. A “b” alatti pont egyben utalás a betűmisztikára is, amely ennek az 560 fejezetből álló sokezer oldalas műnek a központi gondolata: Isten a dolgok tudását neveik betű mögé ill. azok számértékébe rejtette el a teremtéskor.